

821.163.41.09-94 Радовић А.

https://doi.org/10.18485/kij.2018.65.3_4.7**ДРАГАН Л. ХАМОВИЋ***Институт за књижевност и уметност
Београд

Оригинални научни рад

Примљен: 02. 10. 2018.

Прихваћен: 15. 11. 2018.

НОВИ КОСОВСКИ МАРТИРИЈУМ**

У раду разматрамо текстове различитих жанрова у тематској тетралогiji митрополи-та Амфилохија (Радовића) о трагичним догађајима на Косову и Метохији (1999–2000) и о „косовској духовној константи” у српској историји и култури.

Кључне речи: Косово и Метохија, Стара Србија, косовски завет, дневници, хроника, мартирijум, наративни идентитет.

У монографији о „косовском културолошком миту” Сања Бошковић наглашава да „простор постаје људски простор тек када га човек асимилује и интегрише у свој духовно-културни контекст, када га ољуди и учини сврсисходним у суштинском, метафизичком смислу”, а да „простор Косова чини део тог општег културног пејзажа на коме је уцртана физиономија српског народа” (Бошковић 2014: 459). Савремени пројекат планетарног империјализма, теоријски подржаван мислиоцима „идеологије људских права”, подразумева, поред другог, денационализацију историјских простора, „што доприноси њиховом бољем укључењу у глобална економска струјања” (462). Косово, као што је мислећима одавно јасно, у политичком смислу, није преседан нити реликт овдашњег рђавог наслеђа, него је део много ширег процеса „преструктурирања света”, с темељним духовно-културним последицама, у разарању српског „културног пејзажа” и његовом одстрањивању из појединачне и колективне идентитетске оптике.

Косово је у нашем јавном говору реч асоцијативно широка, са одвише значења. Исто тако, колико год нам се учини да је на све битне аспекте ове теме све одавно речено, нове околности не само да тему рециклирају него и принављају

* hamovicdragan@gmail.com

** Текст је настао у оквиру рада на пројекту „Смена поетичких парадигми у српској књижевности двадесетог века: национални и европски контекст” (178016), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

додатним историјским, политичким и културним значењима. Од народне епске предаје подупрте хришћанским смислом жртвовања, преко њене стилизације у „видовданској етици” Милоша Ђурића или у концепту „Видовданског храма” српског дворског скулптора Ивана Мештровића, те поставангардног превредновања у критичкој оптици Зорана Мишића или песничкој Васка Попе, или пак идеолошке деконструкције комунистичког и „другосрбијанског” смера, на моменте помишљамо да се изобличила, изгубила и потрошила изворна, аутентична позиција у артикулацији теме Косова, у сусрету актуелних и повесно-предањских садржаја. Један од савремених аутора коме се још може приписати тако квалификована позиција свакако је митрополит Амфилохије (Радовић). На стојаћемо да објаснимо због чега.

Познато је да духовну легитимацију Лазаревог видовданског подвига даје већ Данило III у *Слову о кнезу Лазару*, убрзо након Косовског боја, кроз слику кнежевог дијалога („Боља нам је смрт у подвигу, него ли живот са стидом”) и његовог витешког хора („Умримо да свагда живи будемо”). Након Даниловог *Слова*, све што нам је остало у књижевном и усменом виду било је у основи варирање и дорада првог наратива, припреманог у два века светосавске епохе. „У позадини читавог текста *Слова* присутан је патријарх Данило III. Писац познаје догађаје и прати их”, пише Ђорђе Трифуновић (1968: 55). С једне стране – страдални догађаји „туге по земљи” и „страха турског”, како бележе записи, а с друге – њихова интерпретација, сакрализација и осмишљење у хришћанском кључу.

У аналогној позицији налази се и архијерејски сведок „новог косовског распећа” с краја двадесетог века и укршта бруталне призоре што их прати изблиза са вековним матрицама сваковрсног косовског мучеништва. Описује их Митрополит подробно у дневничким белешкама и теолошко-историјским деоницама и написима у четири опсежне књиге које овде разматрамо. Заиста је необично склопљено четворокњижје приређено под заједничким наднасловом „Поменик новог косовског страдања” (2011). Две књиге су претежно дневничког карактера, али то је дневник какав се мало где може наћи и боље да га није могло бити, јер садржи хиљаду страница – као што и наслов говори – *Љетописа новог косовског распећа*, исцрпног сведочења о 1999-ој и приказа догађаја из 2000. године. А као грађа је остало, сведоче приређивачи, бар још толико страница докумената. Друго двокњижје митрополита Амфилохија испуњавају беседе, предавања, есеји и разговори, чија је централна, висока и понорна тема мистично жртвено средиште српских земаља. То су књиге *Часни крст Христов и косовски завјет* и *Косово је глава Лазарева*.

Наведене књиге окупљају текстове писане и изречене различним поводима и подстицајима, а кључна реч им је Косово, Стара Србија – како гласи дуго затурани историјски назив за базични „културни пејзаж” српског народа. Разлоге за ново писање о круцијалној националној теми врло добро одређују следеће реченице из предговора проширене верзије *Антологије српског песничтва* Миодрага Павловића, остале досад једини избор што је обухватио непрекинут, осмовековни песнички лук од Савиних покајних житијских деоница до песника нашег

доба. Говорећи о метежном раздобљу деловања патријарха књигољупца и обновитеља, Пајсија Јањевца, на размеђи 16. и 17. века, Павловић закључује: „Дело Патријарха Пајсија о животу Цара Уроша представља још један позни јуриш и битку за памћење. Чини се: ако запамтимо то што смо били, остаћемо што јесмо. Хитро се сви Немањићи позивају за сведоке” (Павловић 1990: XXII–XXIII).

Ништа друго није овај документарно-духовни исказ митрополита Амфилохија него управо таква битка за памћење, најбитнија битка свагда а сада нарочито, кад нас навелико разара ништилачка култура заборав и самозаборав, људског снижавања и обезличења. Памћење или споменавање и јесу маркантни појмови у Митрополитовом разгранатом делатном обраћању на многим светим и посебним местима широм Црне Горе, Приморја, Србије и Старе Србије у књигама косовске тетралогije. „У библијском виђењу, *заборав* је облик духовне заслијепљености, привремено или трајније стање ума заповишеног „покривалом таме”, које га спречава да види свјетлост Божије истине” (Радовић 2011/3: 63), читамо у кључном тексту књиге *Часни крст Христов и косовски завјет*, под насловом „Косовска константа српске духовности”. „Хришћаниново ’приволијевање спомену светиње Божије’ промеће се тако у најузвишеније, живо евхаристијско *споменавање*” (66), исписује аутор нешто даље, да би текст „Христоллика косовска рана” почео речима: „Света литургија је, како се каже на њеном почетку, у Проскомидији ’воспиминаније Господа и Бога, и Спаса нашег Исуса Христа’. Све је у њој сјећање, спомен живи, живоносни, свега онога што се нас ради догодило” (166). Две збирне беседничко-есејистичке књиге, можемо рећи, чине духовно образложење косовских дневника, новог косовског мученика.

Сва три одређења – и *дневник* и *летопис* и *поменик* – указују на карактер и сврху овога позамашног документарно-духовног штива. Бележење свакодневних догађаја у преломним годинама крцатим црним догађајима претвара се у мучну хронику дугу као вечност, у незакључени исцрпни поменик старосрбијанских страдалника и страдања, али и хронику борбе која траје. Да ли је, можда, ова грађа била погоднија за обраду у неком сажетијем, синтетичнијем облику – питамо се испрва, с обзиром на разноврсне компетенције аутора? Облик дневнички, ипак, био је неизбежан, не само због начина настанка записа, непосредности записаног, хронолошког поретка и тако успостављене прегледности – до чега је писцу, разумљиво, могло бити стало.

Кад видимо да су записи о јуну 1999. године (у чијем је средишту пустошни 610. Видовдан од Лазаревог Видовдана) запремили око две стотине страница, схватамо да је несносни притисак чињеница учинио да се исказ о једном трагичном месецу негдашње Старе Србије отегне као гладна година. У раздобљу кратких, кривих и површних обавештења и свакодневног заборав под наносима нових сазнања, било је потребно убележити и посведочити свако (доступно) мученичко име и презиме, дати свачији живот и свачији крај у сведеним али изразитим цртама, посредовати сведочења и напоре других, али и казати оно што је, по делатној дужности чувара Пећког трона српских патријарха, митрополит Амфилохије, видео и кроза шта је прошао. А видео је доста, довољно

да се увери у оно што је претпостављао или знао, али и у много тога до чега ни најцрња слутња не домаша, помажући и сахрањујући незаштићени православни народ, првих месеци по новој окупацији Старе Србије. Кад се наративно време тако распростре у тексту, читаоцу постају јасније размере приповеданог садржаја, рђаве бесконачности кондензоване у само једно лето.

А читамо ли прву књигу записа, помислимо да нигде краја том бесудном лету *Љетописа новог косовског распећа*. Из бесудног лета, потом, улазимо у бесудну јесен – и тако до крвљу обливеденог Божића 2000. године, да би, с краја другог тома косовских записа, читава завршна година посувраћеног века остала згуснута у сржне извештаје о даљим безакоњима што затиру и изгоне све малобројније Србе с косовске и метохијске земље, затирући њихове вековне трагове. Зато је ова књига морала бити и поменик, сваког понаособ, с личним историјама иза штурих података о мученим, изгнаним и побијеним Србима, убијаним без обзира на узраст. Поред опште мржње овде описане, аутор *Љетописа* је тежио да не прећути ниједну показану човечност арнаутског живља, као што је показао своју ширину хришћанског разумевања скорашњих и давнашњих околности од утицаја на овдашња злехуда збивања са размеђе векова.

Аутор *Љетописа новог косовског распећа* своје знане потенцијале подређује улози записивача, тачног бележника свега што чини конкретизовану слику пакла на косовском судилишту. Из другог плана, ипак, ауторов искуствени глас обликује шири контекст збивања, назначује и потцртава смисао пре и после догађаја, у повесном и изванвременом погледу. Прво и најважније: започињући сваки запис погледом на хришћански календар, записима даје оквир освећеног времена, као и чест, оснажујући молитвени ослонац, нарочито молећи за подршку светитеља српског рода. Иза дневних ситуација преосвећени летописац назире предањске обрасце личних и народних падова и успона, као што повлачи биране аналогije из новије и дубоке историје, националне и опште. Пролазећи кроз 1999, призива годишњицу крсташког заузимања Јерусалима, да би тим призивом начинио контрастно поређење с актуелним отимањем српског сакралног простора од стране крсташа постхришћанског Запада.

Аутор се враћа и на кључне догађаје са Косова и Метохије, помажући нам да у новим недаћама сагледамо непромењени удес и континуитете. За обраћање епископа Саве Дечанца из 1882. године (наведено с почетка друге књиге *Љетописа*) неко би неупућен могао помислити да је постомодернистичка смицалица, измишљени документ што говори о садашњем часу – а не о Србији пре славног ослобођења Старе Србије: „Зашто тако, браћо, ако Бога знате?“, пита се владика с краја деветнаестог века: „Зашто да као србска интелигенција останете иза народних потреба и зашто се једном већ не уздигнете над самима собом и разбијете у вама тјесногрудост и међу собом поништите једанпут натурену вам интригу и заблуду, па и саму душевну поквареност [...] Чувајте се, немојте да с таким радом својим постанете свјетски измети и наказе свога народа” (Радовић 2011/2: 9–10). Тако реч Саве Дечанца, из списка од пре сто тридесет година, начас чини сувишним сваки горак коментар српског архијереја нашег доба о

изметнутој Србији иза Мердара, Јариња и Брњака, о Србији што, већином, не види и не мари за непрекидни полом сопственог народа на „крвавом и жалном југу”. Многа нечовечна поступања Митрополит предочава без коментара, а након неколико незамисливих сведочења, једини коментар бива кратко и сушто: „Господе, помилуј!”

И један духовник остао би тек очајник да није кадар да надиђе „вријеме земно и судбину људску”, што се у најгорим облицима одвија пред његовим очима. Осим о страдању, ове дневничке записе испуњава постојана борба, појединачна и заједничка, на свим српским острвима, гетима и резерватима Старе Србије. Свачему Митрополит надева тачно, неувијено име познато из културне меморије, без обзира на наметане политички коректне еуфемизме који прикривају реалне димензије догађаја. Космет је Стара Србија, енклава је гето, мировна операција – окупација, киднаповање – грабљење људи, починилац насиља је зулумћар.

Овај летопис и поменик отпор је незнању и затурању у заборав. Свако читање сваког имена, по моделу литургијске праксе, постаје молитвени помен. Нарочито онима који су вољно остали да погину на прагу предачког дома-храма и опет жртвено посвете земљу што је хранила небројене претке. Таквих је новомученика у овоме мучеништву највише. Издвојен је, без икакве књишке прераде, живи обилићевски архетип Милош Ћирковић, из Белог Поља крај Пећи, који остаје сам на сеоском напуштеном попришту и не бежи. Куди гневни Милош све редом за издају, па и свештеника што га обилази и позива с њим у окриље Патријаршије – а свештеник, тронут, благосиља његов подвиг. И он, благословен, гине далеко од сведока који би га опевали, али остаје упамћен, овде уписан у „љетопис опширни вјечности”. Мученик је и приштински универзитетски професор Драгољуб Башић, који одбија повратак на Беркли и остаје у родном граду, где га препознаје као Србина и линчује поноћна маса што слави празник албанске заставе. А шта рећи о ходочашћу у пусти приштински храм Светог Николе две жене од књиге (песникиње Даринке Јеврић и лингвисте Митре Рељић), из свога заточења, на Лучиндан, а све уз пркосно гласни српски говор и песму на улицама града, где изговорена српска реч може значити смртну пресуду.

Доба је кад се дневно продукују и смењују свакојаки медијски митови, сачињени од привида и превара, лажа и паралажа. Опет, с разних, очекиваних и неочекиваних страна уче нас да се оставимо митова какав је косовски, јер је исцрпен и оптерећује нас у ходу напред у бољитак и посласице европског и глобалног раја, баш према теоријском опису цитираном с почетка нашег рада. Није Косово некаква измишљена или потрошва прича, него битна, утемељујућа прича, чији престанак повлачи нестанак народа као историјске заједнице. Пол Рикер (Paul Ricoeur) писао је да прича представља основно средство за изградњу идентитета, облик саморазумевања (Рикер 2004: 121), јер „у мноштву прича сопство тражи свој идентитет” (122). Другим речима, свако себе разумева посредством приче о себи, појединац и народ. Без такве одређујуће приче нисмо ништа, а за такав исход многи и навијају.

У поменутом тексту „Косовска константа српске духовности” аутор „Поменика новог косовског страдања” нашироко и утемељено полемише с тежњом аутора студије *Пракосово* да излучи хришћанску потку из српског косовског наратива. Не бави се Митрополит другим ауторима који са читљиве идеолошке позиције деконструишу и деструишу баштињену косовску мисао, мада их редом наводи. Он поступно образлаже неодрживост свођења косовског подвига на далеку прехришћанску матрицу дату од стране озбиљног научника, али научника којем је, очевидно, жива и чила видовданска свест, како је некада говорила Исидора Секулић, постала далека. „Отуђена од вјере и осјећања за хришћанску светињу, оваква научничка рецепција видовданског наслеђа и није могла ништа друго него да све што је у њему било аутентично хришћанско, рођено из небоземног искуства Цркве и подвига живих хришћанских душа, прогласи за „пролазно и потрошно сазначје” од чијих ’мртвих метафора’ ваља коначно ’растеретити’ косовску причу” (Радовић 2011/3: 58), пише митрополит Амфилохије и подвлачи шта остаје као, свесна или нехотична, последица тога растерећења, у таквом сужењу аналитичког видика: „Духу који порађа овакве идеје као да је најважније да прве и праве, хришћанске Србије и њеног косовског срца више не буде, док су и оно што им је претходило и оно што је пројектовано да опстане као њихов симулакрум, и прехришћанско Пракосово и постхришћанска, друг(ојачиј)а Србија сасвим пожељни – важно је само да се у српском срцу затре спомен васкрслога Христа Спаситеља” (Радовић 2011/3: 62–63). У књизи *Косово је глава Лазарева* аутор указује да је одвајање од предања „пореметило духовну равнотежу, духовно угрозило читава покољења” (Радовић 2011/4: 164), па и научне изабранике.

Пробрано библијско, светоотачко, повесно и народно предање уграђено је у беседничке и друге исказе митрополита Амфилохија, од средине осамдесетих година прошлог века до наших дана, и проговара у облику сваком приступачног а наслојеног искуства. Косово је, ипак, неизбежно, угаони камен чувара Пећког трона, а који је приступну епископску беседу изговорио пред моштима Цара Лазара у навечерје новог косовског страдања. Косово не представља митрополиту Амфилохију разрађену тему у недостатку актуелнијих и тежих, него јој се редовно навраћа зато што „косовска витешка жртвеност по својој природи, по својим својствима, открива собом истинску и праву мјеру, најузвишенију могућу мјеру људског достојанства и начина људског постојања овдје на земљи” (Радовић 2011/3: 84), како пише у навођеном тексту „Косовска константа српске духовности”, сасвим слично оном одређењу које нам је оставио Зоран Мишић у есеју „Шта је то косовско опредељење” (1961). „Вратимо се самом извору, народној песми, и видећемо да је косовско опредељење онај последњи, беспризивни одговор којим се одговара на питање о смислу човековог постојања”, објашњава модерниста Мишић скоро истим речима као и наш савременик Амфилохије, као да обојица преписују са истог предлошка, из подразумеваног текста националне културе: „Видећемо да је то избор оног најтежег, најпогубнијег пута, који је једини прави пут” (Мишић 1976: 245).

Косово овде представља – а то показују документи о трагичним збивањима на миленијумској међи – огледно поље глобалног кретања: „Све што се догађа

данас у свијету у маломе се догодило и догађа на Косову и Метохији. Ту се огледају људска заслијепљеност најцрњим страстима и крајње бездушно нечовјештво људских срдаца, али се огледа у исто вријеме и изворна човјечност и људско достојанство” (Радовић 2011/3: 151). Митрополит Амфилохије, у једном од разговора, даје одређење суштинске међузависности између локалног и општег, на чијем раздвајању упорно и несметано раде носиоци пројекта српског распамећивања, тј. брисања нашег „културног пејзажа”: „Што дубља љубав према сопственој земљи и народу и што је та љубав истинскија, то човјек постаје универзалније биће... Јер у дубинама појединог бића и твари, откривају се универзална знања и стварности. Сви смо једно у некој дубљој тајни. Што сам ближе себи откривам све” (Радовић 2011/4: 148). Отуда српска култура и њена предањска подлога и нема универзалније приче од оне најсвојскије, косовске приче. И такво уверење потврђује и поткрепљује митрополит Амфилохије, подлажући је толиким доказима и позивајући се на многе сведоке, од којих је на стотине оних и поименце уписаних у овај опширни, страшни и светли поменик, који је давно започео, записима Лазаревих савременика, а траје до данас, на наше очи, које увелико заклапамо.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Бошковић 2014: Сања Бошковић, *Косовски културолошки мит*, Београд: Службени гласник.

Мишић 1976: Зоран Мишић, *Критика песничког искуства*, Београд: Српска књижевна задруга.

Павловић 1990: Миодраг Павловић, *Антологија српског песништва*, Београд: Српска књижевна задруга.

Радовић 2011/1: Амфилохије Радовић, *Љетопис новог косовског распећа:* дневнички и други записи: март–август 1999, прир. Радомир и Весна Никчевић, Београд–Цетиње: „Светигора”.

Радовић 2011/2: Амфилохије Радовић, *Љетопис новог косовског распећа:* дневнички и други записи: септембар 1999 – децембар 2001.

Радовић 2011/3: Амфилохије Радовић, *Часни крст Христов и косовски за-вјет:* предавања, есеји, бесједе.

Радовић 2011/4: Амфилохије Радовић, *Косово је глава Лазарева:* бесједе, предавања и разговори.

Рикер 2004: Пол Рикер, *Сопство и други*, прев. Спасоје Ћузулан, Београд: Јасен – Службени лист.

Трифуновић 1968: Ђорђе Трифуновић, *Српски средњовековни списи о кнезу Лазару и Косовском боју*, Крушевац: Багдала.

Dragan L. Hamović

NEW KOSOVO MARTIRIUM

Summary

This paper examines the texts of various genres in the thematic tetralogy of Serbian Archbishop Amfilohije (Radović) about tragic period in Kosovo and Metohija (1999–2000) and his texts about the „Kosovo spiritual constant” in Serbian history and culture. In the first two parts of Radović’s tetralogy, diary notes are enriched by spiritual comments and theological analogies, new martirium. The author interprets contemporary Serbian sufferings and miseries at Kosovo and Metohija by referring to Christian and national historical tradition. His interpretation is based as the testimony of a man with great experience who closely observe events.

Keywords: Kosovo and Metohija, Old Serbia, Kosovo testament, diaries, chronicles, martyrism, narrative identity.